

Материјални положај и друга питања из живота манастира и цркава-споменика културе од великог и од изузетног значаја за историју и културу СР Србије*

НАДЕЖДА КАТАНИЋ

Одлукама Скупштине СР Србије од 29. марта 1979. године („Службени гласник СРС”, бр. 14/79) и од 28. јуна 1983. године („Службени гласник СРС”, бр. 28/83) утврђено је око 300 непокретних културних добара од изузетног и од великог значаја за историју и културу СР Србије. Међу њима се налази око 120 цркава и манастира, што представља више од једне трећине од свих категорисаних културних добара на подручју СР Србије (без САП-а). С обзиром да су у питању наши најзначајнији уметнички споменици из средњег века, за чију заштиту и савремено коришћење постоји изразит друштвени интерес, веома је битно обезбедити што оптималније услове да би се тај циљ остварио. Највећи број манастира и цркава данас се налази у активној култној функцији. У манастирима су настањене монашке заједнице, а парохијске цркве поверене су црквеним општинама.

Дугогодишња искуства су показала да се сви црквени споменици о чијем се одржавању брину монаси и монахиње или црквене општине налазе у много бољем стању него они о чијој се заштити брину само заводи за заштиту споменика или одређени друштвени чиниоци, односно њихови власници и имаоци. Да којим случајем наши манастири и цркве нису у првобитној функцији, служба заштите споменика културе и читава друштвена заједница суочила би се са изузетно тешким проблемом њихове заштите, чувања и одржавања. Имајући то у виду и знајући да ефикасност чувања и одржавања ових споменика у великој мери зависи од њиховог економског положаја, односно од услова у којима живи монашко особље, веома је значајно испитати материјалне и друге околности, како би се увидела ова проблематика и предузеле одговарајуће мере за побољшање незавидног економског положаја појединих манастира и цркава.

Материјал који је обрадио Републички завод има управо за циљ да се што потпуније сагледа ово питање и да му се посвети одговарајућа пажња. Потреба за оваквим увидом наметала се утолико пре што су се управе појединих манастира у протеклом раздобљу више пута обраћале Комисији Извршног већа Скупштине СР Србије за односе са верским заједницама, Републичком и регионалним заводима указујући на извесне тешкоће и нерешена питања у њиховом економском положају и тражећи да се она на целисходан начин реше. Схватајући чињеницу да је у складу с политиком савремене за-

штите и активног коришћења црквених споменика веома важно обезбедити услове да се они брижљиво чувају и одржавају и да драгоцену помоћ може пружити монашко и свештено особље од чије материјалне ситуације зависи успех у том важном послу, Републички завод, у договору са Комисијом за односе са верским заједницама, обратио се свим епархијским управним одборима на територији Србије ван покрајина са низом питања из ове тематике. Питања су се односила на све аспекте живота активних манастира и цркава — споменика културе од изузетног и од великог значаја, са тежиштем на материјално-економском стању као битној основи за њихово чување и одржавање, односно опште унапређење ових објеката и њихово укључивање у савремени културни и друштвени живот.

Неочекивано, одзив је био велики. Републички завод је примио одговоре и од епархијских управних одбора и од самих манастира. Проучавањем овог материјала, дошло се до закључка да су управе манастира биле реалне у осликовању своје материјалне ситуације и у предлозима мера за побољшање свог имовног стања. Овај став управе манастира поштовали су и епархијски управни одбори, тако да у одговорима нема различитих мишљења и предлога.

Илустрације ради наводимо да је Републички завод примио одговоре од 59 цркава и манастира од великог значаја и 16 цркава и манастира од изузетног значаја. Приликом обраде материјала установљено је да недостају подаци за сакралне објекте у београдској и тимочкој епархији.

Већина одговора је прилично исцрпна, има их и сасвим лапидарних, док је само један потпуно промашен (црква Св. Николе у Брекову, споменик од великог значаја). Сви они заједно могу дати слику о материјалном положају цркава и манастира, о величини њиховог поседа, стамбеном простору с којим располажу и потребама за његово проширење, о сметњама у обављању културних функција, предлозима за промену законских прописа — до изражене потребе у пропагандном материјалу (монографије, проспекти, разгледнице, слајдови).

* Допуне првобитног текста извршио је Р. Станић, и то уводног дела и дела текста који се односи на манастире Покајницу и Прохор Пчињски, на чему му захваљујем.

Земљишни посед

Општи је утисак који даје овај материјал да аграрна реформа није свуда доследно спроведена. И док поједини сакрални објекти имају максимум земљишта, па чак и више од максимума, дотле већина црква има посед испод максимума, а неке су без икаквог поседа (црква у Радовањском Лугу, црква Св. Преображења у Придворици, чију обрадиву земљу због нерегулисаних имовинских односа користи друштво). Очигледно је да су приликом спровођења аграрне реформе најбоље прошли велики, познати манастири, данас категорисани као споменици од изузетног значаја (Студеница, Жича, Љубостиња, Милешева, Прохор Пчињски, Каленић, Раваница, Бања прибојска).

Једини споменици од великог значаја који имају преко 30 хектара су манастири Трноша и Враћевшница. Мањи је број споменика од великог значаја који имају земљишне поседе око 30 хектара. Ту спадају манастири Драча, Благовештење рудничко, Јашуњски манастири и Рача на Дрини. Мали је број црква и манастира који имају посед од 20 до 30 хектара. То су Наупара, Јошаница, Темска, Никоље у Овчару, Стара и Нова Павлица (чији се посед заједно води), Горњак, Ћелије, Пустиня и Боговађа. Посед од 10 до 20 хектара имају Вољавча, Липовац, Сићево, Ајдановац, Св. Роман, Св. тројица овчарска, Велуће, Копорин и црква „Вражји камен“ код Трговишта, док сви остали манастири и цркве имају посед испод 10 хектара. Укупан посед цркве у „Вражјем камену“ од 13 хектара сав је необрадив.

Код спровођења аграрне реформе, црквама и манастирима по правилу је додељивано обрадиво земљиште лошег квалитета (петешесте категорије). Исто важи и за шуме, које су готово увек лоше категорије (честари и ситногорица) и које манастири не користе, већ за своје потребе купују огрев.

У неплодном земљишту које је додељено црквама и манастирима, поред ледина и утрина, на првом месту су гробља, а затим и црквене порте. Има примера када гробља представљају једино земљиште цркве, као што је случај с групом мањих црква у околини Студенице (црква Св. Николе у Ушћу, Св. Николе у Палежу, Св. Димитрија у Железници, Св. Катарине у Косурићима, Св. Богородице у Долцу, Св. Алексија у Милићима и Св. Ђорђа у Врху). По свему судећи, најтежи је случај с црквамабрвнарама (споменицима од великог значаја), које, по правилу, имају веома мало земље, од чега је добар део под портом и гробљем, а остало на кршевитом терену и потпуно необрадиво. Код црквебрвнаре у Цветкама сва земља је 1,24 ha пашњака; од 5 ha земље коју поседује црквабрвнара у Доњој Јабланици све је под

боровом шумом, док црквабрвнара у Доброселици има неколико ари кршевите земље. Сем 45 ари пашњака, посед Тршке цркве у укупном износу од 1,27 ha сав је неплодан. Црквебрвнаре у Радијевићима и Кућанима, црква Св. арханђела у Побраћу и манастир Давидовица од поседа имају само црквене порте.

Разлог оваквом слабом материјалном стању већине црква и манастира треба делом тражити у касно извршеној категоризацији и њиховом проглашавању за споменике од великог и од изузетног значаја. Као по правилу, ти се споменици налазе у заосталим срединама, којима још није допрла до свести вредност таквих објеката и потреба не само да се чувају већ и да се обезбеде средства за њихову егзистенцију. Ту је и највећи број спорова због ометања поседа.

Апсурдна је ситуација да су многе цркве и манастири по поседу изједначени с осредњим сеоским домаћинством и да узимају под закуп своју некадашњу земљу да би опстали (манастири Св. Роман, Наупара и Сићево), или им се њихов некадашњи посед, поглавито шуме, уговором даје на коришћење. Још је неодрживије то да манастир Св. Јована у Јовањи код Ваљева и данас плаћа порез на манастирску земљу која му је давно одузета.

Стиче се утисак да решење проблема везаних за посед добрим делом зависи и од предузимљивости свештених лица. Тако је свештеник цркве у Годовику, уз подршку општинских власти, самоиницијативно покренуо судски поступак за враћање земље која је цркви раније припадала, а која у друштвеном сектору није коришћена на најцелисходнији начин, и нада се скором, позитивном, решењу овог спора. Међутим, то је за сада усамљен случај. Већина свештеника у том правцу очекује искључиво помоћ од свог епископа, Комисије за односе са верским заједницама и надлежног завода за заштиту споменика културе.

Интересантан је случај манастира Витовнице. Од укупног поседа од 6 ha 56 a и 66 m² који се води као манастирски, сам манастир користи мање од 2 ha (1 ha 97 a и 2 m²). Међу онима с најмањим поседом (96 a) налази се и споменик од изузетног значаја — црквабрвнара у Дубу. Међутим, она је ускратила одговоре на постављена питања с објашњењем да је стање познато надлежном заводу за заштиту.

Манастир Раваница, чији је посед после аграрне реформе износио 60 ha 10 a и 42 m², од чега је 30 ha 10 a и 42 m² било обрадиво, а преосталих 30 ha необрадиво земљиште, током времена је замењивао своје парцеле, тако да данас има 22 ha и 7 a обрадивог земљишта, док је остало необрадиво 40 ha и 75 a. Овом заменом манастир је чак повећао свој посед за око 2 ha.

Повећање земљишног поседа

Да би се створио најнеопходнији основ за егзистенцију цркава и манастира, поставља се питање повећања земљишног поседа.

Сви манастири и цркве који су споменици од изузетног значаја и чији је посед максималан немају захтева за повећањем земљишног поседа. Међутим, манастир Градац, који је вековима био у рушевинама и као такав изгубио ранија имања, жели да откупи своју некадашњу земљу поред реке. Манастир је недавно обновљен и у њему треба да се организује живот, те је откуп земље неопходан. У групи споменика од изузетног значаја за повећање земљишног поседа изјаснила се једино црква у Горњој Добрињи и то не само да би унапредила објект већ, у још већој мери, да би уредила његову непосредну околину. С циљем да заокружи посед, и да добије бољу и квалитетнију земљу, манастир Прохор Пчињски предлаже замену појединих парцела.

Манастир Сисојевац има сличне проблеме као манастир Градац. Пре неколико година рестаурисана је манастирска црква. Епархијски управни одбор православне епархије браничевске донео је решење да се Сисојевац прогласи за метох манастира Раванице. Сестринство Раванице ће Сисојевац оживети и у том смислу потребно је извршити откуп земље око манастира, јер досадашњи посед од 57 а и 44 м² захвата само манастирску порту. Године 1985. откупљена је, захваљујући Републичком заводу за заштиту споменика културе, СО Параћин и привредним организацијама из Ћуприје, мања парцела од 11 а и 98 м². На откупљеној парцели налази се и мања зграда с три одељења и шупом. Овде би се сместиле монахиње. Међутим, предстоје даљи радови на обнављању манастира у целини да би у потпуности могао да врши своју функцију.

Сасвим одређене захтеве имају споменици од великог значаја. Они се крећу од веома скромних — „мало шуме за огрев" (Горња и Доња Савина испосница у Студеници), до неумерених — од 30 ха обрадиве земље (манастир Рача на Дрини), или 30 ха земље и шуме (манастир Благовештење у Овчарскокабларској клисури), или: „допунити до законског максимума до 30 ха" (манастири Св. тројица у Овчарскокабларској клисури, Пустиња, Јовања и Славковица), чак и „до максимума земље и нешто шуме" (црква брвнара у Миличиници).

Ако би се анализирали сви остали захтеви видело би се да су они не само скромни већ и реални, и да се водило рачуна о стварним потребама. Тако су се за 2 до 6 ха обрадивог земљишта изјаснили манастири Копорин (5), Ћелије (2), Боговађа (6), Наупара (5), Јошаница (3), Јашуњски манастири (3), Сићево (3), Темска (3—5) и Тршка црква (3). Од 6 до 10 ха обрадиве земље тражи само манастир Св. Ро-

мана, док је манастиру Троноши потребно 11 ха обрадивог земљишта.

Што се тиче шуме, ту су потребе далеко веће. Већ је речено да поједине цркве и манастири узимају у најам од друштвеног сектора своје некадашње шуме. За шуму од 3 до 10 ха изјаснили су се манастири Наупара (3), Липовац (3—10), Сићево (4—5), Темска (10), Ајдановац (5), Св. Роман (10), Вазнесење у Овчарскокабларској клисури (5) и Велуће (5). Преко 10 ха потребно је једино манастиру Ћелијама (15). Занимљиво је да се ниједан захтев не односи на добијање земље или шуме из друштвеног сектора или туђе својине, већ искључиво оне која је некад била у власништву цркве. Тако је, на пример, обрадиво земљиште манастира Св. Романа веома лоше. Аграрном реформом одузета му је, поред осталог, и једна њива поред Мораве, величине 4—5 ха првокласне земље, коју је неко време користила задруга, затим је њиву дала у најам приватницима, да би последњих годинудве стајала необрађена. Ако би се манастиру вратила ова њива, он би трајно подмирио своје потребе у житарицама. Таквих је примера више.

Обрадива површина и шуме не представљају искључиво посед цркава и манастира. На пример, манастир Наупара сматра да би му уместо земље требало вратити воћњак у близини самог манастира (од 3 ха), који је одлуком СО Крушевац из 1963. године враћен манастиру, али му до данас није уступљен. Поред економске користи коју би манастир имао од овог воћњака, он би представљао и заштиту околине манастира, будући да се налази у његовој непосредној близини.

Из свега напред изложеног може се извући закључак да би се материјално стање цркава и манастира знатно поправило и да би друштвена заједница у догледно време могла очекивати њихово веће учешће у конзерваторским радовима ако би се, у разумним границама, изишло у сусрет њиховим захтевима за обрадивом земљом и шумом.

Стамбени и други простор у црквама и манастирима

Како су све веће цркве и манастири — споменици од великог и од изузетног значаја — углавном настањени, то и стамбени простор представља један од проблема који треба решавати да би се омогућила нормална егзистенција споменика. Код појединих цркава, углавном оних од великог значаја, које нису настањене појављује се проблем изградње парохиског дома, свештеничке куће или неких помоћних зграда везаних за свакодневни живот и потребе цркве.

Цркве и манастири од изузетног значаја углавном имају решен стамбени простор за сме-

штај монаха и монахиња. У протеклих 40 година добар део старих конака, који су постојали у манастирским комплексима, оправљен је и оспособљен за становање (Студеница, Милешева, Љубостиња), а доста је чест случај да су у оквиру манастира подигнути и нови конаци (Манасија, Жича, Бања прибојска, Покајница).

Захтеви цркава и манастира у погледу проширења простора нису мали.

Од откупа земље и изградње конака и водовода у манастиру Градцу зависи кад ће се монахиње настанити у њему.

У манастиру Прохор Пчињски је најтежа ситуација у погледу поправке старих конака. У његовом комплексу налазе се три стара конака, од којих је један оспособљен за нормалан живот у њему, док су остала два, упркос интервенцијама Завода из Ниша, у доста лошем стању. За самог игумана манастира довољан је тај један конак, али остала два руже манастирски комплекс у целини. Пошто је у манастиру одржано заседање АСНОМа, и тиме је везан за савремену историју СР Македоније, можда би заједно с овом републиком требало приступити адаптацији и савременијој презентацији конака, у коме је постављена спомензбирка о заседању. Питање заштите и ревитализације највећег, тзв. „Врањанског конака“ у комплексу манастира разматрано је, као што је познато, на широј основи, с идејом да се уз сагласност српске цркве овај конак санира и адаптира у здравственорекреативни објект затвореног типа. Црква је дала сагласност, чиме је разрешен проблем који је био услов за реализацију наведених замисли. Од даље наше организованости и спремности одговарајућих организација да финансирају овакав пројект зависиће целовита заштита овог најмонументалнијег манастирског здања у Србији.

Сви остали захтеви цркава и манастира односе се на надградњу у оквиру манастирског комплекса. Тако, на пример, Студеница изражава потребу за једном зградом у којој би биле смештене ризница и библиотека и адаптацијом старог конака из XVIII века. И манастир Жича тражи адаптацију два стара конака, који својим садашњим стањем, дотрајалошћу инсталација и минимумом комфора не омогућавају нормалан живот. Треба напоменути да је у Жичи завршен нов конак, али он само донекле побољшава просторностамбене капацитете манастира. Манастир Љубостиња тражи да се до краја заврше радови на Милошевом конаку, који су започети пре неколико година. Манастир Бања код Прибоја наводи да је потребна оправка старе зграде и ограде око манастира, као и измештање канала с бањском водом који пролази кроз црквено двориште. И у манастиру Милешеви као проблем се јавља санација два стара конака, оправка чесме у манастирској порти и изградња санитарног чвора. Манастиру Покајници је потребна зимска капела, док Ра-

ваница једина до данас није у потпуности решила питање изградње новог конака и стварања повољнијих могућности за смештај. С великом дозом скромности, која је својствена сестринству овог манастира, Раваница предлаже презиђивање малог конака и доградњу још једног спрата на њему да би се добило нешто више простора и побољшали животни услови. Манастир није у могућности да ту доградњу сам финансира. Исто тако, Раваници је потребна већа сала за пријем гостију, која би се могла изградити у малој порти.

И даље је спорно питање конака манастира Каленића. Конак је национализован 1946. године, јер се мислило (а и данас се још увек тврди) да га није зидао манастир. Међутим, Каленић поседује архивску документацију из које се види да је манастир градио спорни конак. У конак је после рата смештено дечије одмаралиште које се користи само месецдва годишње, док је остало време неискоришћено. Не само да је садашња функција конака у дубоком раскораку са сакралном и култном функцијом манастира, већ је манастир лишен могућности да смести своје особље под одговарајућим условима. Илустрације ради наводимо да 15 монахиња манастира живи у веома лошим хигијенским условима (без купатила), док седам монахиња спава у једној влажној соби, чиме им је дословно нарушено здравље. И поред обећања с највиших места у Републици и постигнутих сагласности, ништа до сада није решено, јер се позитивном решењу противи СО Рековац. Међутим, очигледно је да је питање стамбеног простора манастира Каленића, споменика од изузетног значаја, више него драстично и да се једино може решити ослобађањем конака садашње намене.

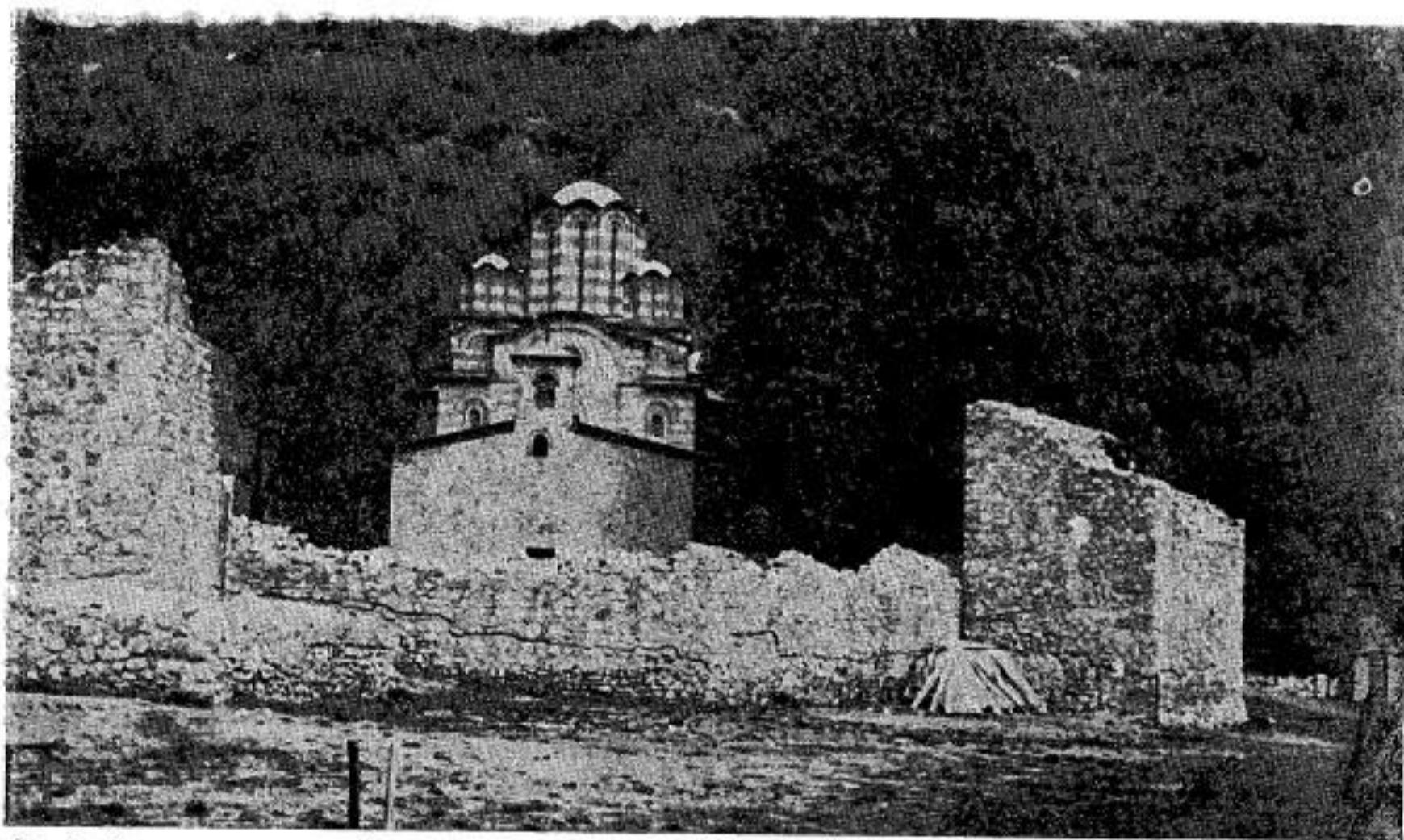
Код цркава и манастира који представљају споменике од великог значаја више је изражена потреба за проширењем стамбеног простора и побољшањем животних услова.

Случај сличан Каленићу појављује се код манастира Ајдановца. У непосредној близини манастира, у бившој манастирској згради, налази се радничко одмаралиште, које више не служи својој намени. Ова зграда је запоседнута без икакве одлуке надлежних власти и до данас управа манастира није успела да је врати у своје власништво.

За обнову, адаптацију или рестаурацију старих, већ постојећих конака (један или два) изјаснили су се следећи манастири: Сићево, Јошаница, Темска, Св. Роман, Сретење, Ваведење и Тројица у Овчарскокабларској клисури, Велуће, Враћевшница, Рача на Дрини (2), Пустиња и Боговађа.

Изградњу нових конака траже манастири Пустиња, Трноша, Горњак, Сисојевац и Тршка црква. Манастир Сисојевац тражи и оправку ограде око манастира.

Захтеви осталих цркава и манастира односе се или на поправку већ постојећих зграда, или

Сл. 1. Црква манастира Раванице,
западна фасада

Fig. 1. L'église du monastère de Ravanica, façade
occidentale

на подизање нових или на адаптацију у оквиру постојећег простора.

Тако манастир Св. тројице у Овчарскокабларској клисури тражи зидање звоника с капелом и још неколико просторија, на темељима конака страдалог у прошлом рату, као и зида око манастира, а Руденица адаптацију старе трпезарије и оправку звоника и оградног зида око манастира. Иначе, у Руденици је недавно подигнут нов конак. Манастир Враћевшница тражи оправку споменика баба Вишњи, мајци кнеза Милоша (који се налази у порти цркве), а Рача на Дрини обнову старе механе ван манастирског комплекса. Одвођењем воде из реке Раче, која протиче крај манастира, за водовод у Бајиној Башти, манастирска воденица остаје на сувом, а мала централа за осветљење манастира остаће без погонске снаге. Манастир Рача је скептичан кад су у питању обећања СО Бајина Башта да ће се за манастирске потребе оставити минимум воде с већим падом и веома је забринут због планирања изградње бране и акумулационог језера за ове потребе јер страхује од могућности пуцања манастира.

Овчарскокабларски манастир Благовештење тражи адаптацију постојећих подрумских простора у трпезарију, а Бела црква у Карану адаптацију постојећих просторија за музеј, у којем би се сместили сви предмети пронађени током недавних конзерваторских радова на овом споменику. Цркви Св. Ђорђа и св. Илије у Годовику потребан је парохиски дом, цркви Св. Преображења у Придворици код Ивањице „помоћне зграде“, у које би се сместио алат,

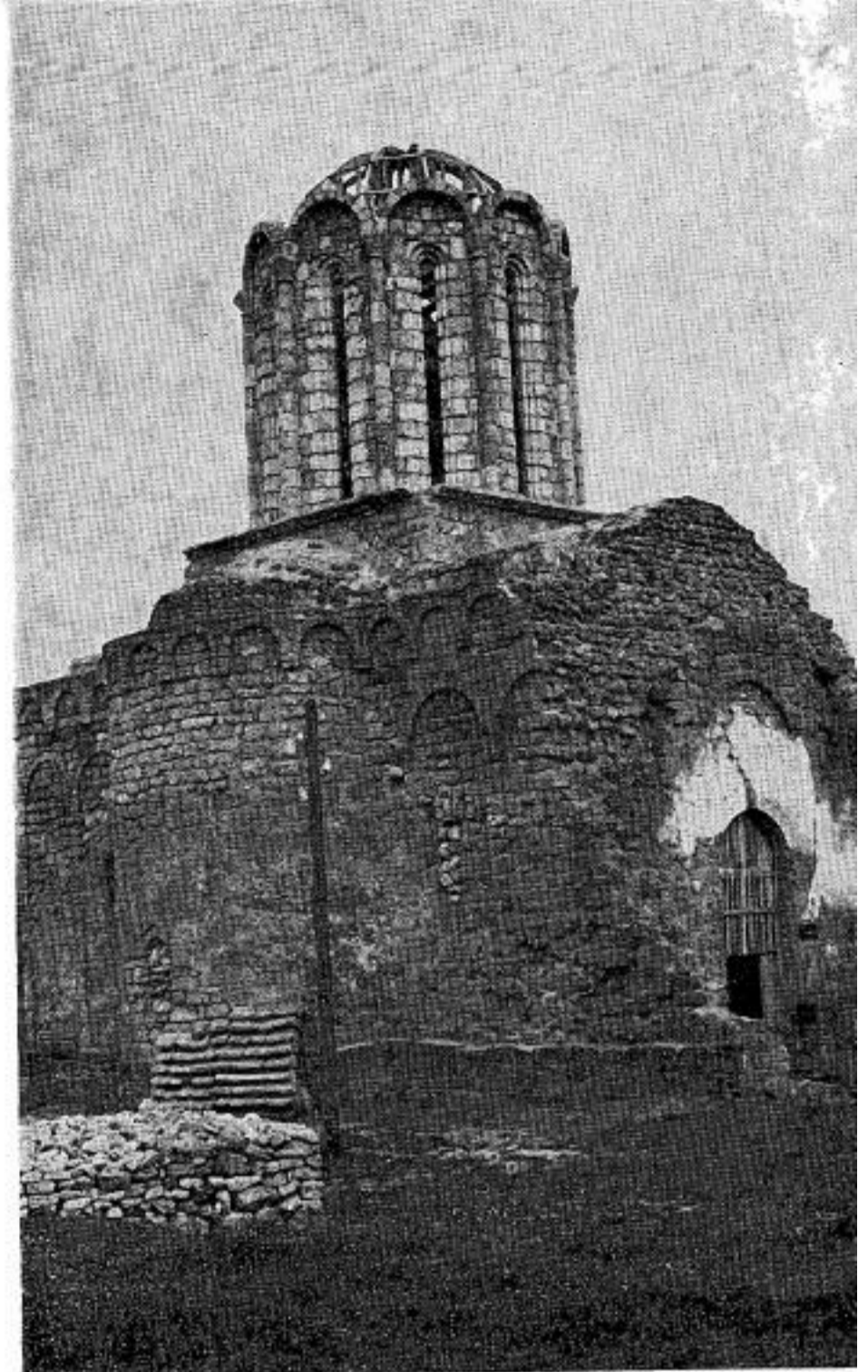
док је код цркве Св. Николе у Брекови у току изградња парохиског дома. Цркви Св. Николе на Ушћу потребно је изградити трпезарију за пријем гостију, цркви у Радовањском Лугу изградња црквеног дома, цркви у Бранковини поправка собраница и црквене куће, а брвнари у Миличници потребна је обнова свих постојећих зграда, као и „скорија изградња нових објеката“. Црква Св. Јована у Јовањи сматра да треба обновити парохиски дом и изградити асфалтни прилаз до цркве. За бољи пут до цркве, и за једну кућу изјаснила се и црква „Вражји камен“ код Трговишта. И на крају, цркви Св. арханђела у Поблаћу потребна је просторија у коју би примала народ.

Као што се из напред изнесених података види, потребе за проширењем стамбеног простора су врло велике. За њима не заостају ни потребе за изградњом других објеката везаних за културну намену ових споменика.

Из свега произлази да би друштво у целини могло учествовати, односно партиципирати средства за адаптацију већ постојећих конака, и то у оним случајевима где је стање најтеже. Изградња црквених кућа и парохиских домова, трпезарија и просторија за пријем посетилаца, везана је искључиво за културне потребе и те потребе би морале да решавају саме цркве, заједно с народом. Овде никако не може изостати помоћ службе заштите у погледу давања стручних упутстава и израде одговарајућих пројеката, како би се нови објекти што боље уклопили у споменички амбијент.

Сл. 2. Црква манастира Наупаре, западна фасада
Fig. 2. L'église du monastère de Naupara, façade occidentale

Сл. 3. Црква бившег манастира Сисојевица, изглед западне и северне фасаде
Fig. 3. L'église de l'ancien monastère de Sisojevac, vue des façades occidentale et septentrionale

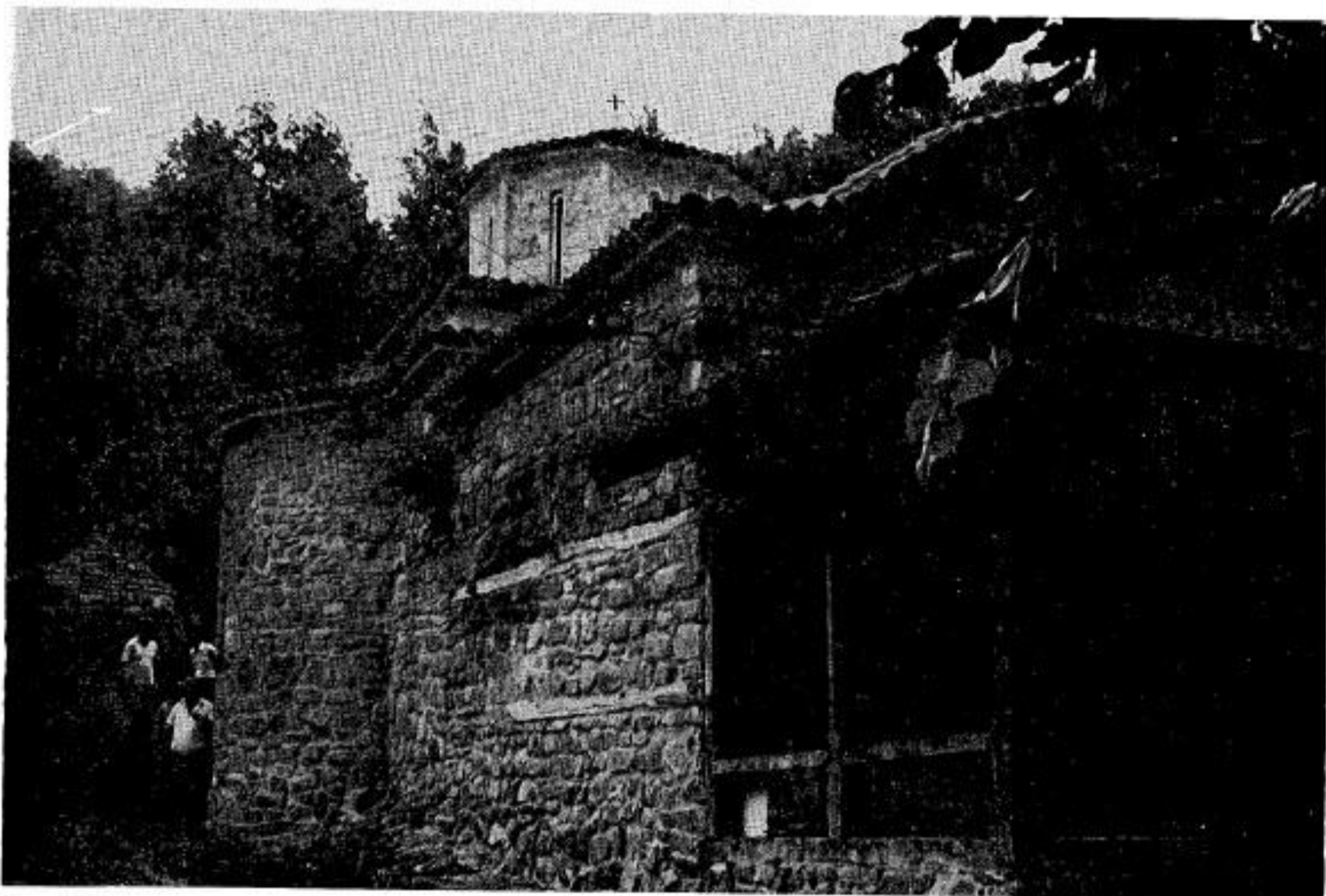
Потребе за конзерваторским радовима на црквама и манастирима, иконостасима и другим покретним предметима у њима

Користећи ову анкету, Републички завод је желео да прикупи податке о стању цркава и манастира на којима су током протеклог периода извршени конзерваторски радови и оних на којима радове тек треба извести. Основни циљ је ипак био увид у стање покретних споменика у културним објектима и потребу њихове конзервације.

Код споменика од изузетног значаја конзерваторски радови се изводе на манастирима Бањи код Прибоја и у Милешеви. Иначе, споменици од изузетног значаја не исказују потребе за темељном конзервацијом, будући да је она током протеклог периода већ извођена, већ за радовима мањег обима.

Тако се манастир Жича изјашњава за презентацију унутрашњости цркве, тј. за израду нових електричних инсталација да би се савременије осветлили унутрашњост цркве и живопис, као и фасада цркве у току ноћи. У припрати Жиче треба осмислити музејски простор у којем би били изложени експонати који се сада чувају у жичкој епархији. Акутан проблем је и одвођење гасова и чађи из унутрашњости цркве.

Потребу за конзервацијом изражава црква у Горњој Добрињи, док црква у склопу Етнопарка у Сирогојну тражи препокривање новом шиндром да би се спречило влажење, као и конзервацију врата на улазу у цркву. Манастиру Прохору Пчињском потребно је обезбеђење од влаге, јер, иако су пре неколико година извршени конзерваторски радови на фасадама, црква поново влажи. Влага угрожава и фреске у кубету цркве. Поправка крова потребна је и манастиру Покајници.

Сл. 4. Црква манастира Темске, изглед северне фасаде

Fig. 4. L'église du monastère de Temska, vue de la façade septentrionale

Што се тиче ентеријера у црквама, потребу за конзервацијом иконостаса исказују Љубостиња, Милешева, цркве у Горњој Добрињи и у Сирогојну.

Потребу за конзервацијом икона једино саопштава манастир Покајница, док је у Прохору Пчињском потребно извршити конзервацију фресака у кубету.

Манастиру Градац потребан је нов иконостас.

Нешто су веће потребе код цркава и манастира од великог значаја, што је и разумљиво с обзиром на њихову бројност.

Завршетак реконструкције манастира потребно је извести у Сисојевцу, а конзервацију у црквобрвнари у Миличиници, као и адаптацију храма у Славковици. Црква у Јовањи инсистира да се заврше конзерваторски радови започети пре девет година.

Већи је број цркава и манастира у којима је најтежи проблем изолација од влаге. Влага угрожава цркве Св. Николе у Ушћу, Св. Николе у Палежу, Св. Богородице у Долцу, Св. Саве у Савинцу и Св. арханђела у Поблаћу.

За обезбеђење од влаге везано је и питање препокривања крова. То је потребно извести у манастирима овчарскокабларском Ваведењу, Пустињи, Руденици и Давидовици, као и у црквама Св. Николе у Ушћу, Св. Димитрија у Железници, брвнарама у Кућанима и Радијевићима и цркви Св. арханђела у Поблаћу.

Манастир Рача на Дрини тражи обезбеђење музејаризнице, за коју би, заједно с Народном библиотеком у Београду, прибавили из Мађар-

ске и других места списе рачанских преписивача и изложили их.

Конзервацију иконостаса потребно је извршити у Жежевици, црквобрвнари у Цветкама и цркви Св. Ђорђа и св. Илије у Годовику. Конзервацију појединих делова; иконостаса треба извршити у овчарскокабларском манастиру Ваведење (царске двери и распеће), црквамабрвнарама у Доњој Јабланици и Доброселици (царске двери).

Нови иконостаси потребни су Горњој Савиној испосници у Студеници, манастирима Сисојевцу и овчарскокабларском Благовештењу, као и цркви Св. Ђорђа и св. Илије у Годовику.

Иако није строго везан за ову проблематику, треба нагласити да је овчарскокабларском манастиру Никољу потребно омогућити бољу комуникацију пресецањем пута од ОвчарБање до манастира, чиме би се манастир учинио приступачнијим. Данас се још увек до манастира долази чамцем преко Мораве.

Ако би се анализирали сви изнети подаци може се доћи до закључка да су скоро сви најакутнији проблеми везани за егзистенцију цркава и манастира и њиховог одржавања у добром стању решени, захваљујући заузимању и раду службе заштите споменика културе која се ангажовала у протеклом периоду. То не значи, а и ова анкета је показала, да нема послова које би требало обавити, наравно, с приоритетом по једном једином критеријуму — по угрожености.

Сметње у обављању културних функција

Сви проблеми везани за ометање цркава и манастира у обављању културних функција добрим делом су испреплетани с проблемом ометања поседа.

Једино су се манастири Студеница и Руденица жалили на однос школских власти према деци која на Св. Саву посећују цркву.

Пошто се црква Св. Ахилија у Ариљу налази у центру града, ноћу се у црквеној порти скупљају пијани младићи, ту лумпују и разбацују флаше. Више пута црква је морала да тражи интервенцију СУП-а.

Манастир Манасија не може да постигне споразум с општинским властима у Деспотовцу да о празницима не издају дозволе разним пррдавцима који испред манастира подижу тезге и шатре, продају крајње неукусне сувенире и стварају вашарску атмосферу.

Врло је значајно да се ниједна црква или манастир не жале на однос општинских власти према њима, чак, напротив, те односе и хвале. Али се зато добар део њих жали на односе с месним заједницама, које на терену преузимају на себе прерогативе власти.

У том погледу карактеристичан је пример цркве у Горњој Добрињи. Пре неколико година месна заједница је, без ичије сагласности, почела да продаје воду с извора, те је чардакчесма (задужбина кнеза Милоша) пресушила. Црква је школи поклонила једну парцелу испод порте, са жељом да деца од ње направе угледну пољопривредну парцелу. Месна заједница је ту парцелу продала приватнику, који је на њој (педесетак метара од олтара) изградио шталу и тиме нарушио непосредну околину споменика. Овај случај може навести и друге приватнике да почну да заузимају црквену земљу.

Најдрастичнији пример, још присутан у нашој свести, јесте ометање поседа манастира Покајнице. Приликом изградње аутопута Београд—Ниш, управа манастира је дозволила да се на њеном имању сместе кампови за смештај омладинских радних бригада, а касније да се на том месту изгради мањи хотел, мислећи да ће он бити намењен омладинцима. Међутим, изграђен је хотел огромних размера у непосредној близини црквебрвнаре, који је деградирао споменик и његов простор. Да ствар буде још гора, управа хотела је отпочела бесправну изградњу рекреативно-туристичког комплекса, који се састоји од пливачког базена и стадиона за мале спортове — и то у непосредној близини цркве. Многобројна упозорења службе за заштиту и надлежних републичких органа да се обуставе радови нису помогла, све док Извршно веће Скупштине СР Србије није донело закључке на основу којих се морају прекинути радови и доследно

применити сви законски прописи. Тако је осујећено бесправно подизање овог комплекса који би у потпуности деградирао манастир Покајницу. Задржаће се само већ започети базен затвореног типа, а стадион за мале спортове се дефинитивно уклања са ове локације.

Неспоразум манастира Жиче с месном заједницом првенствено се односи на питање водовода, који манастир користи заједно са становницима села Крушевице. Рачуни које месна заједница испоставља манастиру за утрошену воду врло су велики, поготово сада, кад се водом у манастиру снабдевају и грађани Краљева. Даље, аграрном реформом је манастиру одузет рибњак, који се налазио на манастирском имању у близини економских зграда. До пре неколико година Жича је, на основу посебног уговора, користила тај рибњак, док он није уступљен Спортском друштву „Риболовац“ из Краљева.

Рибњаку се прилази преко манастирског имања, путем којим је манастир повезан са својим економским зградама. Овуда лети шетају разголићени риболовци с члановима својих породица, па и кроз двориште манастира, узнемиравајући и добацујући монахињама које ту обављају свој посао. Непосредно уз манастирску шталу подигнут је ресторан СД „Риболовац“, па није редак случај да ноћу обесни и пијани посетиоци узнемиравају монахиње које овде бораве чувајући стоку. О овоме је више пута обавештаван и СУП. Пре три године власник рибњака имао је намеру да поред рибњака, а делом и на манастирском земљишту, подигне магацин за смештај рибље хране. Тако би једини пут за довоз хране камионима водио кроз економију манастира. Интервенцијом манастирске управе одустало се од ове градње. Овај проблем могао би једино да се реши враћањем рибњака на коришћење манастиру.

Одређене проблеме има и манастир Прохор Пчињски. Са СО Бујановац остало је нерешено питање својине две манастирске зграде у селу Кленикама. СУБНОР из Приштине, без знања управе манастира, надлежног нишког Завода и епархије врањске, поставља у манастиру споменплочу. Проблеме, тешкоће и непријатности манастирско особље доживљава и кад у Меморијални музеј АСНОМа долазе посетиоци из Македоније, чији водичи не заборављају да нагласе: „Ми смо сада у нашем манастиру“, или „ово је наш манастир“. Исто тако, са СР Македонијом није од 1969. године на целисходан начин решено питање плаћања закупнине за зграду Музеја смештеног у једином конаку оспособљеном за становање, мада је због поставке манастир остао без велике трпезарије у којој је примао народ. СР Македонија није регулисала ни минималне обавезе које је у том погледу имала до 1969. године. У међувремену, ипак су нека питања постала

предмет решавања у складу са интересима манастира.

Већи број неспоразума, нарочито с месним заједницама, јавља се код споменика од великог значаја.

Већ је поменуто да је црквена општина у Годовику покренула поступак за враћање одузете црквене земље. С овим је сагласна и СО Пожега, међутим, месна заједница, односно њен председник, с тим се не слаже. Закључак црквене општине је да СО Пожега, изгледа, неће да се замери председнику месне заједнице.

Црква Св. Преображења у Придворици код Ивањице жали се на продају свећа у сеоској продавници, чиме је узет цркви значајан извор прихода.

Црква Св. Николе у Рамаћи налази се на месном гробљу. Гробље је, иако на црквеном земљишту, у надлежности месне заједнице. Пошто је црква доста посећена, покушавано је прво да се гробље уреди, а затим да се забрани сахрањивање на простору испред цркве. Међутим, на овом плану је доста неспоразума на релацији црква—месна заједница.

Манастир Копорин се жали на намеру СО Велика Плана да изгради крак аутопута чија би траса водила уз манастирски поток и повезивала Копорин с Радовањским Лугом и Великом Планом. Међутим, већ постоји пут изнад манастира који треба насути и који повезује Велику Плану с Радовањским Лугом преко „Караула“, док други пут води преко манастира Покајнице. Намераваном градњом, пут би ишао преко црквене њиве, односно баште, јединог од чега се исхрањује и живи сестринство манастира.

Црквена општина у Бранковини незадовољна је што се у непосредној близини цркве налазе продавнице које продају и алкохолна пића. Свакодневно се могу видети пијанци и пред продавницама и у црквеној порти, а њихово гласно певање и псовке нарушавају јавни ред и мир.

Поред црквебрвнаре у Радијевићима пролази сеоски пут па месна заједница руши постављене ограде и узурпира део по део црквеног земљишта.

Од суседа и штета које јој наносе пати и црква Св. арханђела у Поблаћу. Руши се ограда порте, ломе славине на чесми (изграђеној 1981. године) и пушта стока која загађује порту. Црквена општина у овом погледу није добила никакву заштиту у СО Прибој.

Сви ови неспоразуми, на изглед ситни и безначајни, углавном се дешавају у примитивним срединама и код људи ниске друштвене свести. Они загорчавају живот црквеним општинама и монасима, доводе до конфронтација, чији је крајњи резултат, као по правилу, увек неповољан за цркву. Апелима се овде ништа не може постићи. Оно што би у овом случају бар мало могло да ублажи ситуацију јесте

већа заштита црква и манастира од стране скупштине општине на чијој се територији налазе.

Промене законских прописа

Што се тиче законских прописа, ниједна црква или манастир не сматрају да треба допунити или променити Закон о заштити културних добара. Није се, додуше, нашао ниједан предлог за промену ни неког другог законског прописа, али је зато једнодушна оцена о високим порезима и доприносима.

За укидање пореза на манастирско имање изјасниле су се углавном оне цркве и манастири чији је земљишни посед мали (Градац, Стара и Нова Павлица, Руденица, црква у Бранковини, црквабрвнара у Доњој Јабланици, Јовања и црквабрвнара у Миличиници). Од оних који имају максималан посед, за укидање пореза изјасниле су се Милешева, Рача на Дрини, Троноша. Велики број сматра да треба укинути порез на грађевински материјал.

Други, чини се реалнији, предлажу да се порез смањи, а да се потпуно укине код оних црква и манастира који имају минимум земљишног поседа. Интересантан је, и чини се конструктиван, предлог епархије шумадијске да се средства пореза које поједине цркве и манастири плаћају усмере на одржавање тих објеката. Једино црква Св. арханђела у Борачу не плаћа никакве порезе и доприносе јер „томе не подлеже“. Манастир Благовештење у Овчару плаћа чак и туристички порез (вероватно туристичку таксу).

Највећи апсурд код свих давања представља плаћање електричне енергије. Наиме, на основу Одлуке о тарифном систему за продају електричне енергије („Службени гласник СРС“ бр. 58. од 16. XII 1978), тач. 29, просторије црква и манастира не могу се сматрати домаћинствима, већ „осталим потрошачима“, те према томе плаћају цену по вишем тарифном ставу. Зато се и могло десити да манастир Манасија за април месец 1983. године за утрошених 100 килвата струје плати износ од 4,247,70 динара. У овом смислу, једино се манастир Манасија обратио Извршном већу СР Србије с молбом да се у тач. 29, ст. 2 поменуте одлуке брише текст „просторије манастира“, или да се унесе нова одредба да се заштићени споменици културе изузму од те одредбе, с тим што би се плаћање струје вршило као и код домаћинства. Иде се чак толико далеко да се предлаже издвајање утрошка електричне енергије у цркви од оног у осталим зградама, које би требало рачунати као домаћинство.

Мислимо да би питање плаћања утрошка електричне енергије могло да се реши једино онако како је предложио манастир Манасија.

Пропагандни материјал о споменицима

Иако један део споменика од изузетног значаја има велике и мале монографије и разгледнице, сви се листом изјашњавају за овај материјал.

Тако Жича тражи малу монографију на енглеском и немачком језику и дијапозитиве, рачунајући на све бројнију посету странаца. Како је популарна монографија манастира Градац штампана пре неколико година, то овај споменик тражи разгледнице, али и постављање путоказа у Брвенику. Исти је случај и с црквом Св. Ахилија у Ариљу, која такође има популарну монографију, али су јој потребне и разгледнице. Монографије и слајдови потребни су манастиру Милешеви, а за монографију и разгледнице изјаснила се и Раваница. Монографија, разгледнице и слајдови потребни су и манастиру Покајници.

Зависно од значаја који су имали у историји, и споменици од великог значаја исказују потребу за монографијама и разгледницама, а неки само за проспектима.

Тако су овчарскокабларски манастири (њих 6) незадовољни што се налазе у једној монографији. Разгледнице су потребне манастиру Сретењу, а разгледнице и монографија Св. тројици.

Монографија је потребна манастиру Велућу, а монографија и разгледнице Руденици, Троноши, Пустињи, Боговађи, цркви Св. Преображења у Придворици, Жежевици, црквамабрвнарама у Доброселици и Миличиници. Само монографија потребна је цркви у Рамаћи, а проспекти и разгледнице црквамабрвнарама у Кућанима и Радијевићима. Манастир Враћевшница тражи да се направе отисци клишеа с изгледом манастира из 1820. године.

Чини се да, с обзиром на историјску вредност и важност споменика од изузетног и од

великог значаја за историју и културу Србије, ови захтеви и нису тако велики, али су при данашњим ценама потребна велика материјална средства за њихово остварење. Био би велики успех ако бисмо могли да их остваримо у наредном средњорочном периоду.

С овим би требало да буде исцрпен материјал поменуте анкете. Међутим, она је указала на још нека питања преко којих не би смело да се пређе олако.

Ту на првом месту долази питање изградње викендица, које из дана у дан ничу око споменика, реметећи његов природни амбијент. На то веома озбиљно указују манастири Бања код Прибоја и Милешева.

Управни одбор епархије шумадијске сматра да је у интересу безбедности Каленића, Вољавче, Драче, Благовештења и Јошанице потребно да се у овим манастирима уведу телефони.

И на крају, завршавајући приказ стања цркава и манастира, не можемо да се отлемо повољном утиску о односима управе ових манастира са службом заштите споменика културе. Иако је било две негативне примедбе на рачун службе заштите, које се углавном односе на дуго трајање радова, на остављање скела у црквама, чиме се ремети нормално обављање богослужења, на спорост у конзервацији фресака и икона — што је све тачно — већина анкетираних повољно се изразила о сарадњи са заводима и упућујући одговоре на постављена питања указала своје поверење Републичком заводу. Они у Заводу гледају не само стручну институцију која ће споменик довести у исправно стање, већ на неки начин и установу која се бори за њихове интересе, односно, за интересе самих споменика, што Заводу може не само да служи на част већ и да га обавезује да настави у том правцу.

СПОМЕНИЦИ ОД ИЗУЗЕТНОГ ЗНАЧАЈА — Табеларни приказ земљишног поседа и исказаних потреба

Ред. број	МАНАСТИР — ЦРКВА	Укупан посед ха	Обради-во зем-љиш. ха	Необра-диво земљи-ште ха	Предлог за повећа-ње поседа ха	Повећање стам-беног и другог простора	Остало
1.	МАНАСТИР СТУДЕНИЦА	62,68	32,77	30	—	зграда за ман. ризницу и библиотеку, конзерв. конака	—
2.	МАНАСТИР ЖИЧА	60	30	30	—	адаптација два стара конака	вел. и мала монографија на енгл. и немач. језику, слајдови
3.	МАНАСТИР МИЛШЕВА	55,67	0,36	55,31	—	санација два конака	монографије, слајдови
4.	МАНАСТИР РАВАНИЦА	60,11	30,11	30	—	израда спрата на постојећем конаку, сала за посетиоце	монографија, разгледнице
5.	МАНАСТИР БАЊА ПРИБОЈСКА	25,24	—	25,24	—	поправка постојеће зграде и ограде	—
6.	МАНАСТИР МАНСИЈА	57,93	20,31	37,62	—	—	—
7.	МАНАСТИР ЉУБОСТИЊА	50	15	35	—	завршетак радова на Милошевом конаку	—
8.	МАНАСТИР КАЛЕНИБ	33	17,10	15,90	—	решење питања постојећег конака	—
9.	МАНАСТИР ГРАДАЦ	4	—	4	—	изградња конака	путоказ у Брвенику и разгледнице
10.	МАНАСТИР ПРОХОР ПЧИЊСКИ	60	18	42	замена земљишта	конзервација конака	—
11.	МАНАСТИР ПОКАЈНИЦА	11,74	1,56	10,18	разграничење поседа	изградња зимске капеле	монографије и разгледнице
12.	ЦРКВА СВ. АХИЛИЈА у Ариљу	0,44	—	0,44	—	—	—
13.	ЦРКВА-БРВНАРА СВ. БОРБА у Такову	1,60	—	1,60	—	—	—
14.	ЦРКВА-БРВНАРА у Дубу	0,96	—	0,96	стање познато Заводу у Краљеву		
15.	ЦРКВА-БРВНАРА у Горњој Добрињи	2,40	0,10	2,30	—	адап. парохјског дома и изград. нове зграде за ум. предмете	—
16.	ЦРКВА-БРВНАРА у Сирогојну	3	—	3	—	—	—

СПОМЕНИЦИ ОД ВЕЛИКОГ ЗНАЧАЈА — Табеларни приказ земљишног поседа и исказаних потреба

Ред. број	Манастир — црква	Укупан посед ха	Обради-во земљиш. ха	Необра-диво земљи-ште ха	Предлог за повећа-ње поседа ха	Повећање стам-беног и другог простора	Остало
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Манастир Вољавча	10,41	5,58	4,83	—	—	—
2.	Манастир Драча	30	8	22	—	—	—
3.	Манастир Благовештење Рудничко	30	2	28	—	—	—
4.	Манастир Јошаница	28,73	6,37	22,36	—	—	—
5.	Манастир Наупара	25	11	14	Још 3 ха воћњака	—	—
6.	Манастир Липовац	10	нема података	нема података	5 ха обра-диве, 3-10 ха шуме	—	—
7.	Јошуњски манастир св. Богородице и св. Јована	40	4	36	—	—	—
8.	Манастир Сићево	12	10	2	3 ха обр. 4-5 ха шуме	рестаурација ко-нака	—
9.	Манастир Темска	22	6,65	15,35	3-5 ха обр. 10 ха шуме	рестаурација ко-нака	—
10.	Манастир Ајдановац	10	2	8	3-5 ха обр. 5 ха шуме	решавање пита-ња конака	—
11.	Манастир св. Роман	12	4	8	3-8 ха обр. 10 ха шуме	рестаурација ко-нака	—
12.	Овчарско-кабларски манастири						сви овчарско-ка-бларски ман. су у једној моно-графији
13.	Манастир Никоље	26,51	11,22	15,29	—	—	—
14.	Манастир Сретење	9,59	4,59	5	уговором 11,61 ха шуме	обнова старог конака	разгледнице
15.	Манастир Ваведене	5	5	—	—	—	—
16.	Манастир Вазнесење	1	—	1	5 ха шуме	—	—
17.	Манастир Благовештење	7,20	—	7,20	30 ха зем. и шуме	адаптација под-рума у трпезарију	монографија и разгледнице
18.	Манастир св. Тројица	10,40	0,50	9,90	допуна до 30 ха	обнова звоника и зида око ма-настира	монографија и разгледнице
19.	Манастир Велуге	10,19	4,72	5,47	до 5 ха шуме за огрев	адаптација ста-рог конака	монографија
20.	Манастир Руденица	5,47	1,76	3,69	да (неодре-бено)	адап. старе трпезарије, звоника и ограде око манастира	монографија и разгледнице
21.	Манастир Врабевшница	32,88	—	32,88	шума	адап. конака кн. Милоша и надгр. спом. баба Виш-ње	умножавање кли-шеа из 1820.
22.	Манастир Рача	30	10	20	30 ха обр. земље	обнова 2 стара конака, механе и воденице ван манастира	—

1	2	3	4	5	6	7	8	
23.	МАНАСТИР ГОРЊАК	26	8	18	—	—	—	
24.	МАНАСТИР СИСОЈЕВАЦ	0,57	—	0,57	откуп зем. око ман.	завршетак реконструкције манастира и куће за монахиње	—	
25.	МАНАСТИР ВИТОВНИЦА	6,57	0,20	6,37	—	—	—	
26.	МАНАСТИР КОПОРИН	15,50	5	10,50	5 ha обр. земље	—	—	
27.	МАНАСТИР БЕЛИЈЕ	28,56	—	28,56	2 ha обр. 15 ha шуме	—	—	
28.	МАНАСТИР ТРОНОША	45	4	41	11 ha обр. земље	подизање новог конака	монографија и разгледнице	
29.	МАНАСТИР ПУСТИЊА	25,75	3,77	21,98	остат. до максим.	подизање новог и обнова старог конака и др. зграда	монографија и разгледнице	
30.	МАНАСТИР БОГОВАБА	26	8	18	6 ha обр. земље	обнова старог конака и постојећих зграда	монографија и разгледнице	
31.	МАНАСТИР ВАВЕДЕЊЕ (Славковица)	2,60	0,50	2,10	остат. до максим.	—	—	
32.	МАНАСТИР ДАВИДОВИЦА	0,20	—	0,20	—	—	—	
33.	БЕЛА ЦРКВА у Карану	1,60	0,03	1,57	—	адаптација простора за музеј	—	
34.	ЦРКВА СВ. БОРБА И СВ. ИЛИЈЕ у Годовику	8,50	3	5,50	1,50 ha обр. зем.	парохијски дом и друге зграде око дома	—	
35.	ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ у Брекову	промашен одговор						
36.	ЦРКВА СВ. АРХАНБЕЛА у Борачу	1,25	0,10	1,15	—	—	—	
37.	ЦРКВА СТАРА И НОВА ПАВЛИЦА	22,56	3	19,56	—	—	—	
38.	ЦРКВА СВ. ПРЕОБРАЖЕЊА у Придворици	4,48	—	4,48	нерегул. користи држава	помоћне зграде за алат	монографија и разгледнице	
39.	ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ у Брезови	8,52	—	8,52	—	у току је изградња парохијског дома	—	
40.	ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ у Рамаћи	5,02	2	3,02	—	—	монографија	
41.	ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ у Лежевици	7,02	—	7,02	—	—	монографија и разгледнице	
42.	ЦРКВА-БРВНАРА у Цветкама	1,42	—	1,42	—	—	—	
43.	ЦРКВА-БРВНАРА у Доњој Јабланици	5	—	5	—	—	—	
44.	ЦРКВА-БРВНАРА у Доброселици	неколико ари кршевите земље				—	—	монографија и разгледнице
45.	ДОЊА САВИНА ИСПОСНИЦА у Студеници	3,06	—	3,06	мало шуме за огрев	—	—	
46.	ГОРЊА САВИНА ИСПОСНИЦА у Студеници	1,07	—	1,07	мало шуме за огрев	—	—	
47.	ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ у Ушћу	налази се на гробљу, нема земљишта				изградња трпезарије	—	

1	2	3	4	5	6	7	8	
48.	ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ у Палежу	налази се на гробљу, нема земљишта						
49.	ЦРКВА СВ. ДИМИТРИЈА у Железници	налази се на гробљу, нема земљишта						
50.	ЦРКВА СВ. КАТАРИНЕ у Косурићима	налази се на гробљу, нема земљишта, у рушевинама						
51.	ЦРКВА СВ. БОГОРОДИЦЕ у Долцу	налази се на гробљу, нема земљишта						
52.	ЦРКВА СВ. АЛЕКСИЈА у Милићима	налази се на гробљу, нема земљишта						
53.	ЦРКВА СВ. БОРБА на Врху	налази се на гробљу, нема земљишта						
54.	ЦРКВА СВ. САВЕ у Савинцу	9,96	0,80	9,16	—	—	—	
55.	ЦРКВА У РАДОВАЊСКОМ ЛУГУ	—	—	—	—	изградња цркве- не куће	—	
56.	ЦРКВА У БРАНКОВИНИ	2,72	0,55	2,17	—	изградња собра- шница и цркве- не куће	монографија и разгледнице	
57.	ЦРКВА-БРВНАРА МИЛИЧИНИЦА	5,16	2	3,16	до макс. земље и нешто шуме	—	монографија и разгледнице	
58.	ЦРКВА СВ. ЈОВАНА у Јовањи	9,86	1,30	8,56	до макс. земље	парохијски дом и асфалтирање прилаза	монографија и разгледнице	
59.	ЦРКВА „ВРАЖЈИ КАМЕН“ Трговиште	13	—	13	—	изградња цркве- не куће и бољег пута	—	
60.	ЦРКВА-БРВНАРА у Кућанима и Радијевићима	0,64	—	0,64	—	—	проспекти и разгледнице	
61.	ЦРКВА СВ. АРХАНБЕЛА у Побраћу	0,30	—	0,30		изградња мање просторије за народ	—	
62.	ТРШКА ЦРКВА код Жагубице	1,27	—	1,27	3 ha обр. земље	водовод и конак		

La situation matérielle et autres questions relatives à la vie des monastères et des églises — monuments de grande importance ou d'importance exceptionnelle pour l'histoire et la culture de la République socialiste de Serbie

NADEŽDA KATANIĆ

L'Institut pour la protection des monuments culturels de la République socialiste de Serbie a effectué, au cours des mois d'été 1985, une enquête en vue de relever les problèmes auxquels se heurtent les églises et les monastères, monuments de grande importance ou d'importance exceptionnelle pour l'histoire et la culture du peuple serbe. L'Institut désirait signaler aux autorités administratives compétentes les problèmes en question et inviter celles-ci à les résoudre, dans le but d'assurer un fonctionnement régulier de ces monuments en tant que lieux culturels et en tant que monuments culturels ayant aussi un rôle dans les domaines de l'éducation et de l'instruction.

Cet article résume le matériel recueilli et classifié de cette enquête.

L'enquête a été très bien reçue et les problèmes qu'elle a relevés sont presque partout les mêmes. Le seul problème grave est constitué par les propriétés foncières des églises et des monastères, surtout lorsqu'il s'agit des monuments de grande importance qui n'ont été classés que tout récemment. Des suggestions pertinentes ont été présentées en vue d'assurer la résolution de ces problèmes. Les monuments d'importance exceptionnelle ne se heurtent pas à ce genre de problèmes, étant donné que non seulement la population, mais aussi les organes de l'administration locale les considèrent comme tels depuis très longtemps.

Dans l'après-guerre, la majeure partie des églises et des monastères ont apporté une solution au problème d'installation des prêtres et des moines, bien qu'il reste encore un certain nombre de monuments où ce problème n'a pas encore été complètement résolu. A été établie aussi la nécessité d'aménager un espace auprès

des églises de grande importance où la population pourrait se réunir à l'occasion des fêtes religieuses.

L'Institut a voulu s'informer si les églises et les monastères avaient besoin de travaux de conservation et de restauration, tant lorsqu'il s'agit des édifices que lorsqu'il est question du mobilier: icônes, iconostases etc. On a pu constater, cependant, que dans l'après-guerre les travaux les plus importants du point de vue de l'art et de la culture ont déjà été effectués. L'enquête a révélé ce qui reste à faire.

Il a été établi que l'exercice des fonctions culturelles ne rencontre pas d'obstacles et là où les difficultés de ce genre apparaissent, elles sont si insignifiantes qu'il est très facile de les aplanir. Aucun des monuments enquêtés n'a demandé la modification des prescriptions légales en vigueur.

Presque tous les monastères enquêtés ont déclaré qu'ils avaient besoin de matériel de propagande, très recherché, vu l'affluence croissante de touristes du pays et de l'étranger: cartes illustrées, diapositives, monographies, tant celles de petit format, destiné au grand public, que des études exhaustives qui pourraient attirer l'attention des bons connaisseurs de l'art.

L'impression générale produite par cette enquête montre que tous les problèmes et tous les besoins signalés au cours de l'enquête ont été exposés avec modération; d'un autre côté, il n'y a pas de réponses, données par les églises et les monastères, qui contredisent celles des autorités de leurs éparchies.

Les résultats très succincts de l'enquête ont été présentés dans les tables jointes au présent ouvrage.